

ΙΚΑΡΟΣ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΣ

«ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΜΟΝΟΝ
ΜΕΣΟΝ ΤΗΣ ΠΡΟΚΟΠΗΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ
ΕΙΣ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»
ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ MISKOLC
(ΤΕΛΗ 18ου - ΑΡΧΕΣ 19ου αι.)

Από τις ελληνικές παροικίες στην Ουγγαρία τον 18ο αιώνα¹, η παροικία του Miskolc κατέχει σημαντική θέση στην ιεραρχία των ελληνικών νησίδων στα κεντροευρωπαϊκά εδάφη της Αψβουργικής Μοναρχίας. Η γεωγραφική τοποθεσία της πόλης βορειοανατολικά της Ουγγαρίας, ο διοικητικός της ρόλος ως πρωτεύουσας της κομητείας Borsod και η λειτουργία της ως κέντρου διαμετακομιστικού εμπορίου στη νοτιοανατολική, κεντρική και βόρεια Ευρώπη καθόρισαν προφανώς τις οικονομικές προοπτικές των *Görögök* (Έλληνες)² στη νέα τους πατρίδα.

Η παρουσία τους στην περιοχή χρονολογείται ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα, όπως μαρτυρεί και η σφραγίδα της εμπορικής τους κομπανίας³, με τη χρονολογική ένδειξη 1687 και την επιγραφή «ελληνική κομπα-

1. Για τις ελληνικές παροικίες στην Ουγγαρία βλ. ενδεικτικά Ödön Füves, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1965.

2. Με τη λέξη *Görögök* δεν νοούνται μόνον όσοι ανήκαν στην εθνοτική ομάδα των Ελλήνων, αλλά χαρακτηρίζονται επίσης όλοι οι βαλκάνιοι λαοί που ήταν μέλη της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και χρησιμοποιούσαν τα ελληνικά ως κύριο γλωσσικό όργανο επικοινωνίας. Ενίοτε δε, δηλωνόταν κάθε πιστός του ορθόδοξου δόγματος, ενώ σε μερικές περιοχές σήμαινε και έμπορος, βλ. στο ίδιο, σ. 7-8.

3. Με τον όρο «εμπορική κομπανία» αναφερόμαστε όχι στις εμπορικές εταιρείες αλλά στα επαγγελματικά σωματεία ορθόδοξων βαλκάνιων εμπόρων στην Ουγγαρία τον 17ο και 18ο αιώνα. Για την ελληνική κομπανία στην Ουγγαρία βλ. Marta Bur, «The Greek Company in Hungary in the 17th-18th centuries», *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times* (Montreal, 17-22.iv.1988; Athens, 26-30.iv.1988), επιμ. John M. Fossey, Άμστερνταμ 1991, τ. 2, σ. 155-

νία στο Miskolc», γραμμένη στην ουγγρική γλώσσα. Ωστόσο, για μια μεγάλη περίοδο, η ελληνική αδελφότητα⁴ δεν είχε καταφέρει να συνάψει συμφωνία με τις διοικητικές αρχές της πόλης, που θα της εξασφάλιζε ένα προνομιακό καθεστώς αυτόνομης λειτουργίας και δράσης, αφού τα δικαιώματα, οι υποχρεώσεις και οι όροι παραμονής των εκεί ξένων καθορίζονταν όχι σε μόνιμη και σταθερή βάση, αλλά περιοδικά⁵. Στα τέλη της δεκαετίας του 1730 η σύνταξη ενός γενικού κανονισμού εσωτερικής τάξης της κομπανίας καταδεικνύει αφενός μια πρώτη προσπάθεια στοιχειώδους διοικητικής οργάνωσης και αφετέρου επίσημη αναγνώριση της συσσωμάτωσης εκ μέρους των τοπικών αρχών⁶.

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, τα μέλη της κομπανίας προχώρησαν σε κανονιστικές συμπληρώσεις, που απεικονίζουν τις νέες δικονομικές θέσεις και αποφάσεις της γενικής συνέλευσης ή των επιτρόπων της⁷. Στα 1785 ψηφίσθηκε νέος γενικός κανονισμός⁸ και συγκροτήθηκε κομπανία-κοινότητα, από την οποία αποκλείονταν όσοι έφεραν την οθωμανική υπηκοότητα. Στην εξέλιξη αυτή έπαιξε καθοριστικό ρόλο το διάταγμα της Μαρίας Θηρεσίας, το 1774, που έθεσε νέους όρους στην οικονομική δραστηριότητα των παροίκων και τις δυνατότητες της πολιτικής τους ενσωμάτωσης⁹. Με τη θέσπιση του καταστατικού της συσσωμάτωσης¹⁰, το

166. Για τη διοικητική οργάνωση της κομπανίας στην Τρανσυλβανία βλ. Olga Cicanci, «La compagnie de Braşov», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XVII (1979), σ. 241-255 και Δέσποινα-Ειρήνη Τσούρκα-Παπαστάθη, *Η ελληνική εμπορική κομπανία του Σμιπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848. Οργάνωση και Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994.

4. Ο όρος «αδελφότης» χρησιμοποιείται πολύ συχνά στα έγγραφα της κοινότητας του Miskolc αντί των όρων «κοινότης» και «κομπανία»· και οι τρεις ταυτίζονται εννοιολογικά μεταξύ τους. Για τη χρήση των όρων «αδελφότητα», «κοινότητα» και «κομπανία» βλ. Όλγα Κατσαρδής-Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα. Για μια τυπολογία των ελληνικών κοινοτήτων της κεντρικής Ευρώπης, με αφορμή το άγνωστο καταστατικό του Miskolc (1801)», *Εώα και Εσπέρια*, 7 (2007), σ. 247-310.

5. Marta Bur, «Handelsgesellschaften-Organisationen der Kaufleute der Balkanländer in Ungarn im 17. 18. Jh.», *Balkan Studies*, 25 (1984), σ. 278.

6. István Dobrossy, «Görögkeleti (ortodox) egyház», *Miskolc története*, III/2. 1702-1847, επιμ. István Dobrossy, Miskolc 2000, σ. 437.

7. Nadya Danova – Varban Todorov, «Ελληνικά έγγραφα από το αρχείο της πόλης Μίσκολτς (Ουγγαρία)», *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora*, ό.π., σ. 168.

8. Ο εσωτερικός κανονισμός του 1785 δημοσιεύεται στο ίδιο, σ. 180-188.

9. Σύμφωνα με το διάταγμα της Μαρίας Θηρεσίας υποχρεώνονταν όλοι όσοι ήταν οθωμανοί υπήκοοι και επιθυμούσαν να εμπορεύονται, χωρίς περιορισμούς, και ουγγρικά προϊόντα, αφενός να εγκαταστήσουν την οικογένειά τους στην Ουγγαρία και

1801, αποκρυσταλλώθηκε ο αστικός κοινοτικός χαρακτήρας της, παρά τα όποια στοιχεία εμπορικής κομπανίας που ενυπήρχαν στη δομή της¹¹.

Οι νέοι επήλυδες, που στην πλειοψηφία τους ήταν έμποροι και ως επί το πλείστον βλαχικής (αρωμουνικής)¹² καταγωγής, προέρχονταν κυρίως από τον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας. Καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα, σταθερή πηγή τροφοδότησης της παροικίας του Miskolc αποτέλεσε η Μοσχόπολη. Η αριθμητική αύξηση των Μοσχοπολιτών στην ουγγρική πόλη, που κορυφώθηκε μετά τις δύο δηώσεις του αστικού οικισμού της Μακεδονίας (1769, 1788)¹³, προσέδωσε στην κομπανία έντονο τοπικό και εθνοπολιτισμικό χαρακτήρα. Τα απογραφικά στοιχεία που αφορούν στην παρουσία των ελλήνων εμπόρων στην κομητεία του Borsod, το 1770, είναι, άλλωστε, αποκαλυπτικά ως προς τον τόπο καταγωγής των παροίκων¹⁴.

Στο πεδίο της επαγγελματικής τους απασχόλησης, οι πάροικοι εξειδικεύθηκαν στο εμπόριο κρασιού. Σε μια περιοχή με έντονη αμπελοκαλλιέργεια και οινοπαραγωγή, όπως ήταν η περιοχή του Miskolc, εύλογο ήταν τα μέλη της κομπανίας να στραφούν σχεδόν αποκλειστικά στις εξαγωγές κρασιού, αναζητώντας ασφαλείς όρους επένδυσης του συσσωρευμένου κεφαλαίου τους και διεκδικώντας μερίδιο στην πολωνική αγορά¹⁵.

αφετέρου να καταθέσουν όρκο πίστωσης, χάνοντας έτσι το προνόμιο της τελωνειακής ατέλειας του οθωμανού υπηκόου, που τους εξασφάλιζε έως τότε η συνθήκη του Passarowitz (1718). Για τα κυριότερα διατάγματα που αφορούσαν στη δραστηριότητα των ελλήνων εμπόρων στο βασιλείο της Ουγγαρίας βλ. Füves, *ό.π.*, σ. 26-29.

10. Βλ. τη μελέτη της Κατσιαρδή-Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», *ό.π.*, σ. 277-309, όπου δημοσιεύεται το καταστατικό της κοινότητας του 1801.

11. Στο ίδιο, σ. 272.

12. Στην ορθόδοξη κοινότητα του Miskolc, εκτός από τους Βλάχους, συμμετείχαν εκπρόσωποι και άλλων εθνοπολιτισμικών ομάδων που κατοικούσαν στην περιοχή της Μακεδονίας, όπως Έλληνες, Βούλγαροι και Αρναούτες. Βλ. N. Danova – V. Todorov, *ό.π.*, σ. 170.

13. Ιωάννης Μαρτινιανός, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 163-198 και M.D. Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Βιέννη-Κολωνία 1989, σ. 41-46. Βλ. επίσης Αστέριος Κουκούδης, *Μελέτες για τους Βλάχους*, τ. Β' : *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 338-370.

14. Στην απογραφή του 1770, εκτός από τη Μοσχόπολη αναφέρονται ως τόποι προέλευσης των παροίκων στο Miskolc και οι πόλεις Καστοριά, Σίπιστα, Γκράμποβο, Γράμμουστα, Sibiu και Οχρίδα. Για την απογραφή του 1770 βλ. Horváth Rita, «A Borsod vármegyei görög kereskedők összejárása», *Levéltári évkönyv*, IX, Miskolc 1997, σ. 134-164.

15. Bur, «Handelsgesellschaften», *ό.π.*, σ. 279.

Με τη διακίνηση υφασμάτων, δερμάτων και άλλων προϊόντων και με τη διεύρυνση των εμπορικών τους δικτύων στις γύρω επαρχίες της Ουγγαρίας, την Τρανσυλβανία, την Πολωνία και την Ουκρανία ενίσχυσαν την ανταγωνιστική τους θέση στις κεντροευρωπαϊκές αγορές, επεκτείνοντας τη δραστηριότητά τους και σε πεδία που δεν συνδέονταν άμεσα με το εμπόριο, όπως ήταν η αγορά ακινήτων. Η απόκτηση κατοικιών, αποθηκών, κελαριών και μαγαζιών στο κέντρο της πόλης αποτελεί αναντίρροπα υλική μαρτυρία της μεγάλης οικονομικής και κοινωνικής τους επιφάνειας¹⁶.

Ωστόσο, η προσήλωσή τους στην επιχειρηματική τους δραστηριότητα συνοδεύθηκε από έντονο ενδιαφέρον για την προώθηση συλλογικών στοχεύσεων και τη θεσμική κάλυψη των εσωτερικών αναγκών της παροικίας. Η κοινοτική εμβληματική τους επένδυση στον χώρο αποκρυσταλλώθηκε με την ανέγερση της εκκλησίας (1806)¹⁷ και τη διαμόρφωση της λεγόμενης «ελληνικής αυλής» γύρω από τον ναό, όπου κτίσθηκε το σχολικό κτήριο, στις αρχές του 19ου αιώνα. Για την ελληνική ελίτ του Miskolc, αλλά και εν γένει για τα ηγετικά στρώματα της διασποράς, η οικοδόμηση ενός εκπαιδευτικού συστήματος, που θα εξέφραζε και θα εξυπηρετούσε τα ιδεολογικά τους προτάγματα και που, παράλληλα, θα διαμόρφωνε ανθρώπινες συνειδήσεις, αποτέλεσε έναν από τους βασικούς τους άξονες.

Στην παρούσα μελέτη η προσοχή εστιάζεται σε θέματα εκπαίδευσης των Ελλήνων του Miskolc. Με την αξιοποίηση του αρχαιακού υλικού της κομπανίας¹⁸ επιχειρείται να εξεταστούν αφενός το θεσμικό πλαίσιο, η

16. István Dobrossy, «Kereskedő csoportok, családok és dinastiák Miskolc társadalmában a 18. század elejétől a 19. század elejéig», *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, 27 (1991), σ. 156.

17. Για τον Ναό της Αγίας Τριάδος της κοινότητας του Miskolc βλ. ενδεικτικά István Dobrossy, «A miskolci templom építéstörténete. A templom, mint a hitélet központja», *A miskolci orthodox templom es sirkertje*, επιμ. István Dobrossy, Miskolc 2002, σ. 11-54.

18. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2000, μεγάλο μέρος του αρχείου της κοινότητας φυλασσόταν στο Ottó Hermann Museum στο Miskolc. Σήμερα απόκειται ολόκληρο στο Αρχείο των κομιτάτων Borsod-Abaúj-Zemplen στο Miskolc (B-A-Z. m.Lt. A. Miskolci Görögkeleti Egyházközség iratai. Vegyes iratok 1721-1944). Ένα σημαντικό μέρος του έχει φωτογραφηθεί με ψηφιακή μηχανή από τη Βάσω Σειρηνίδου και τον Ίκαρο Μαντούβαλο, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Πυθαγόρας II», καταλογογραφημένο σε ηλεκτρονική βάση στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Για το εν λόγω αρχείο βλ. N. Danova – V. Todorov, *ό.π.*, σ. 167-189· Ίκαρος Μαντούβαλος, «Miskolc – Sátoraljaújhely – Βουδαπέστη: αναζητώντας τα ίχνη της ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Ουγγαρία», *Εώα και Εσπέρια*, 7 (2007), σ. 351-360.

δομή και η εσωτερική οργάνωση του σχολείου, και αφετέρου το σχολείο ως χώρος εποπτείας, ελέγχου και ηθικής διάπλασης των μαθητών. Η προσοχή επικεντρώνεται στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και τη σημασία της στην εκπαιδευτική διαδικασία, άρρηκτα συνυφασμένη με την πολιτισμική ταυτότητα, τους ηθικούς και ιδεολογικούς προσανατολισμούς των παροίκων. Βασική πρόθεση δεν είναι να αναλυθούν εξαντλητικά οι ποικίλες συνιστώσες του σχολικού θεσμού, αλλά να αναδειχθούν όψεις του και να διατυπωθούν ερωτήματα που πιθανόν θα αποτελέσουν ερεθίσματα για περαιτέρω έρευνα.

Το ενδιαφέρον για ζητήματα παιδείας των παροίκων της Μοναρχίας άρχισε να δυναμώνει μετά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, με την έκδοση νομοθετικών διαταγμάτων που ρύθμιζαν σημαντικές πτυχές της βασικής εκπαίδευσης των αψβούργων υπηκόων. Η προσπάθεια αναδιοργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος, που συντελέστηκε υπό την επίδραση των αρχών του Διαφωτισμού, αποτυπώνεται εναργώς στο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που προώθησαν η Μαρία Θηρεσία και ο Ιωσήφ Β', με απώτερο στόχο τη μείωση του αναλφαβητισμού και την αναμόρφωση της διοίκησης του κράτους¹⁹. Ας υπογραμμιστεί ότι η ισχύς των νέων εκπαιδευτικών μέτρων που ελήφθησαν δεν περιορίστηκε μόνον στον γερμανικό καθολικό πληθυσμό της αυτοκρατορίας, αλλά επεκτάθηκε και στους αλλοεθνείς, αλλόδοξους ή μη, κατοίκους της.

Στην Ουγγαρία, μετά την επίσημη κρατική αναγνώριση και θέσπιση της Ορθόδοξης Εκκλησίας²⁰, άρχισαν να ιδρύονται σχολεία ορθόδοξων εκκλησιαστικών κοινοτήτων. Την περίοδο 1770-71, όπου κατεγράφησαν τα σχολεία της ουγγρικής περιφέρειας, λειτουργούσαν ήδη 89 ορθόδοξες

19. Peter Stachel, «Das Österreichische Bildungssystem zwischen 1749 und 1918», *Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften*, τ. 1: *Historischer Kontext, wissenschaftssoziologische Befunde und methodologische Voraussetzungen*, επιμ. Karl Acham, Βιέννη 1999, σ. 115.

20. Με τη μαζική μετανάστευση των Σέρβων, στα τέλη του 17ου αιώνα, από τα εδάφη της νότιας Σερβίας προς τη Μοναρχία δημιουργήθηκε ένα ισχυρό κέντρο εκκλησιαστικής οργάνωσης, γύρω από το οποίο συσπειρώθηκε το ορθόδοξο σερβικό στοιχείο, απολαμβάνοντας φορολογικές ελαφρύνσεις και διοικητική αυτονομία. Βλ. Willibald M. Plöchl, «Die orthodoxe Kirche in der Habsburgischen Donaumonarchie (1526-1918)», *Balkan Studies*, 13 (1972), σ. 22-23. Για την ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ουγγαρία βλ. Feriz Berki, *Η εν Ουγγαρία Ορθόδοξος Εκκλησία*, Θεσσαλονίκη 1964.

εκκλησίες, από τις οποίες 63 ήταν σερβικές και 21 ρουμάνικες. Από αυτές, μόνον στο Győr, το Miskolc και το Tokaj υπήρχε καθαρά ελληνό-γλωσσο σχολείο, ενώ στις πόλεις Eger και Komárom, το σχολείο ήταν δίγλωσσο, και τα παιδιά που το παρακολουθούσαν διδάσκονταν τα μαθήματα στη σερβική και την ελληνική γλώσσα²¹. Στα τέλη του αιώνα, με την αύξηση του αριθμού των σχολείων και τη λειτουργία τους σε δεκαεπτά πόλεις της Ουγγαρίας, η κατάσταση στα εκπαιδευτικά πράγματα βελτιώθηκε αισθητά²².

Η εκπαίδευση στην ελληνική κοινότητα του Miskolc οργανώθηκε πολύ πριν από την ανέγερση σχολικού κτηρίου, το 1805. Ήδη από τη δεκαετία του 1770, τα μέλη της είχαν φροντίσει να μισθώσουν χώρο για την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών. Ωστόσο, το πρόβλημα της στέγασης φαίνεται να λαμβάνει διαφορετική μορφή από τα τέλη του αιώνα, εξαιτίας της αύξησης του αριθμού των μαθητών, γεγονός που ανάγκασε τη διοίκηση να αναζητήσει μια μόνιμη και οριστική λύση. Στα 1792 η κοινότητα υπέβαλε στις δημοτικές αρχές αίτηση για ίδρυση ελληνόφωνου κοινοτικού σχολείου. Αν και η προσπάθεια αυτή δεν ευοδώθηκε, ωστόσο το ενδιαφέρον των παροίκων για τον σχεδιασμό ενός ολοκληρωμένου προγράμματος που θα περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, την απόκτηση δικού τους σχολικού κτηρίου, δεν έπαυσε να παραμένει ζωντανό²³. Στο καταστατικό της κοινότητας («Κόπια τής εὐταξίας») που συντάχθηκε το 1801, προβλεπόταν ίδρυση σχολείων ευρύχωρων «διὰ τοὺς μαθητάς, καὶ διὰ τοὺς Διδασκάλους. διὰ τὶ μέσα εἰς αὐτὰ διδάσκεται ἡ ἀρετὴ, καὶ κοσμιότης τῶν ἠθῶν, καὶ ἀπὸ αὐτὰ κρέμαται ἡ εὐτυχία τῶν τέκνων μας καὶ ἡ στερέωσις τῆς κοινότητός μας»²⁴.

Η ανάγκη ένταξης στη νέα πραγματικότητα και διασφάλισης των όρων για μελλοντική κοινωνική αναγνώριση ώθούσε τα ευπορότερα μέλη των κοινοτήτων της διασποράς να στέλνουν τα παιδιά τους στα αλλογενή, καθολικά ως επί το πλείστον, σχολεία της πόλης. Η έλλειψη σχολικού κτηρίου νομιμοποιούσε, άλλωστε, μια τέτοια πρακτική στη συλλογική συνεί-

21. Ödön Füves, «A pesti görögök iskolai», *Különlenyomat az antik tanulmányok*, XIX /1., Βουδαπέστη 1973, σ. 98.

22. Ανδρέας Horváth, *Η ζωή και τα έργα του Γεωργίου Ζαβίρα / Závira György élete és munkái*, Βουδαπέστη 1937, σ. 5-6.

23. Klára Papp, «Műveltség és művelődés Miskolcon», *Miskolc Története III/2. 1702-1847-ig*, επιμ. Tamás Faragó, Miskolc 2000, σ. 778.

24. Κατσαρδής-Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», *ό.π.*, σ. 303.

δηση των παροίκων, ενώ ταυτόχρονα επιτάχυνε τη διαδικασία εξεύρεσης οριστικής λύσης στο εν λόγω πρόβλημα. Η ίδρυση εκπαιδευτηρίου θα αποτελούσε μια συνολική διέξοδο από τα προβλήματα που έως τότε δημιουργούσε η έλλειψή του. Η ύπαρξη μόνιμης και σταθερής στέγης για τους μαθητές θα ελάφρυνε οικονομικά τους γονείς τους από τα υψηλά δίδακτρα για σπουδές στα ξένα σχολεία, ενώ ταυτόχρονα θα συντελούσε στη διασφάλιση της πολιτισμικής φυσιογνωμίας της αδελφότητας του Miskolc.

Η εμμονή στην πολιτισμική αλληλεγγύη των μελών εξέφραζε μια τάση διαχωρισμού από την κυρίαρχη κουλτούρα, που αποτυπωνόταν με σαφήνεια στην επιθυμία για απόκτηση δικού τους σχολείου, όπου θα φοιτούσαν κυρίως ελληνόφωνοι μαθητές και θα δίδασκαν ομόγλωσσοι καθηγητές. Στα 1805, μετά από άδεια των τοπικών αρχών, η κοινότητα προχώρησε στην υλοποίηση σχεδίου ανέγερσης του σχολείου²⁵. Στις αυξημένες εκπαιδευτικές ανάγκες οφειλόταν η δημιουργία ενός μεγάλου κτηριακού συγκροτήματος, που συνίστατο σε τέσσερις αίθουσες διδασκαλίας, τη σχολική βιβλιοθήκη, τους χώρους για τη φύλαξη του εκπαιδευτικού εξοπλισμού και τα διαμερίσματα των δασκάλων²⁶.

Το σχολικό κτήριο που χωροθετήθηκε στο «κοινοτικό έδαφος», μιας που οικοδομήθηκε στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας, ήταν σε θέση να στεγάζει όχι μόνον τον αυξανόμενο αριθμό παιδιών της κοινότητας αλλά και «ξένους» μαθητές²⁷, που ανήκαν σε άλλες ομόδοξες ή και ετερόδοξες κοινότητες της Ουγγαρίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι την περίοδο 1792-1794, ο αριθμός των παιδιών, που φοιτούσε στο σχολείο των «κοινών γραμμάτων» σημείωσε ανοδική πορεία. Το 1792, τα παιδιά που επισκέπτονταν το σχολείο ανέρχονταν στα 28, ενώ δύο χρόνια αργότερα αυξήθηκαν στα 38. Το 1798 παρακολουθούσαν τα μαθήματα του κοινού σχολείου μόλις 25 μαθητές²⁸.

Στόχος της κοινότητας, όπως άλλωστε και της αυστριακής εκπαιδευ-

25. Την ίδια περίπου περίοδο ιδρύθηκε και το σχολείο της ελληνικής κοινότητας της Τεργέστης, που διαμορφώθηκε και επεκτάθηκε κατά δύο ορόφους, διαρρυθμισμένους σε αίθουσες διδασκαλίας και σε δωμάτια κατοικίας των δασκάλων, βλ. Όλγα Κατσαορδή-Hering, *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης, 1750-1830*, Αθήνα 1986, σ. 257.

26. Στη δεκαετία του 1820 το κοινοτικό κτήριο δεν στέγαζε μόνον τους μαθητές της κοινότητας αλλά και την πρώτη τάξη του καθολικού γυμνασίου της πόλης, βλ. Papp, *ό.π.*, σ. 778, 779.

27. B-A-Z. m.Lt. A. Miskolci Görögkeleti Egyházközség iratai. Vegyes iratok 1721-1944. Doboz 2: *To Βιβλίο των Πρακτικών της Κοινότητας (1737-1796)*, σ. 135, 136.

28. Στο ίδιο, doboz 5: Κατάστιχο των επιτρόπων του σχολείου 1792-1801, σ. 1-7.

τικής πολιτικής, ήταν να λαμβάνουν βασική μόρφωση όλα τα παιδιά και των δύο φύλων. Τα στοιχεία δείχνουν μεγαλύτερη συμμετοχή των αγοριών σε σχέση με τα κορίτσια, που κορυφώθηκε ποσοστιαία το 1797, όταν από τα 18 παιδιά, τα 13 ήταν αγόρια και τα 5 κορίτσια²⁹. Η διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο φύλα ως προς το ποσοστό συμμετοχής τους στη σχολική εκπαίδευση μπορεί να εξηγηθεί αν ληφθεί υπόψη ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίον οι γονείς αντιμετώπιζαν τη μόρφωση των αγοριών και των κοριτσιών.

Αν και το σχολείο περιήλθε σε μακρά περίοδο παρακμής (1810-1820)³⁰, εν τούτοις, στα 1823 αριθμούσε 47 μαθητές και μαθήτριες³¹. Ένα χρόνο πριν, το 1822, ο αριθμός των παιδιών που παρακολουθούσαν μαθήματα στο ελληνικό και το μακεδονοβλαχικό σχολείο της Πέστης³² δεν υπερέβαινε τους δεκαεννέα³³. Η προοδευτική αριθμητική αποδυνάμωση του μαθητικού δυναμικού, παρά τις διακυμάνσεις της, οφειλόταν μάλλον στις θεσμικές δυσλειτουργίες που ανέκυψαν από τις εσωτερικές έριδες στην ελληνοβλαχική κοινότητα της ουγγρικής μητρόπολης και στη συνακόλουθη αδυναμία της σχολικής εκπαίδευσης να ανταποκριθεί στον αρχικό της ρόλο, να λειτουργήσει δηλαδή ως φορέας εξαστισμού των μελών της.

Από τη μέχρι τώρα έρευνα δεν προκύπτουν στοιχεία για το συνολικό ποσοστό φοίτησης των παιδιών και για την ηλικιακή σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού της κοινότητας του Miskolc. Επίσης, είναι αδύνατον να δοθεί απάντηση, με βεβαιότητα, σε μια σειρά από ερωτήματα που σχετίζονται με το σχολείο και το φύλο. Για παράδειγμα, είναι δύσκολο να διερευνησουμε αν τα αγόρια κατείχαν το μεγαλύτερο ποσοστό, απ' ό,τι τα κορίτσια, στην κοινωνική κατηγορία των παιδιών σχολικής ηλικίας και σε ποιο βαθμό η μόρφωση των θηλέων μελών της οικογένειας συνυφαινόταν με την κοινωνική τους τάξη. Από το διαθέσιμο υλικό συνάγεται ότι οι γονείς ενδιαφέρονταν περισσότερο για την εκπαίδευση των αρρένων

29. Στο ίδιο, σ. 6.

30. Papp, «Műveltség és művelődés Miskolcon», ό.π., σ. 779.

31. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 40 (1916), σ. 126.

32. Στην πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα, η σύγκρουση μεταξύ Ελλήνων και Μακεδονοβλάχων στην Πέστη αποτυπώνεται στην απόφαση των τελευταίων να προχωρήσουν στη σύσταση δικού τους σχολείου. Το 1808 ιδρύθηκε το *Scuola Românesca normale in libera și kraiiasca cetate Pest*, όπως ήταν ο επίσημος τίτλος του βλάχικου σχολείου, που άρχισε να λειτουργεί παράλληλα με το ελληνικό σχολείο. Βλ. Füves, «A pesti görögök iskolai», ό.π., σ. 101.

33. Στο ίδιο, σ. 103.

παιδιών και λιγότερο για την εκπαίδευση των θηλέων, αφού μάλιστα για τα αγόρια η απόκτηση των στοιχειωδών γνώσεων (π.χ. ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, καλλιγραφία) θεωρούνταν περισσότερο αναγκαία στην επαγγελματική τους ζωή. Επιπλέον, οι θυγατέρες των ισχυρότερων οικογενειών της κοινότητας φαίνεται να είχαν τον πρώτο λόγο στη φοίτηση στο σχολείο, αν κρίνει κανείς από το επώνυμό τους.

Όπως και για τα άλλα σχολεία των ορθόδοξων εκκλησιαστικών κοινοτήτων της Ουγγαρίας, έτσι και για την περίπτωση του ελληνοβλαχικού σχολείου του Miskolc, την υψηλή εποπτεία ασκούσε η επιτροπή εκπαίδευσης, η οποία υπαγόταν στο ουγγρικό Τοποτηρητήριο. Στην ουσία ήταν το ανώτερο εκπαιδευτικό όργανο της Ουγγαρίας, σύμφωνα με το *Ratio educationis* (1777) της Μαρίας Θηρεσίας³⁴. Στη δεκαετία του 1790 έγινε προσπάθεια να θεσπιστεί θέση ομογενούς επιθεωρητή, ούτως ώστε τα ελληνικά σχολεία να μην υπάγονται στις αρμοδιότητες του ούγγρου επιθεωρητή. Μετά από πρόταση του Δημήτριου Χρυσανθόπουλου, δασκάλου στην ουγγρική πόλη Szentes, το Τοποτηρητήριο ανέθεσε στον επίσκοπο της Βούδας Διονύσιο Παπαγιαννούση-Πόποβιτς να διερευνήσει κατά πόσο οι δεκαοκτώ ελληνικές εκκλησιαστικές κοινότητες³⁵ που συντηρούσαν έως τότε σχολεία, ανάμεσά τους της Πέστης και του Miskolc, ήταν πρόθυμες να υποστηρίξουν οικονομικά το εγχείρημα αυτό. Για την ετήσια συντήρηση του επιθεωρητή υπολογίστηκε το ποσό των 1.100 φιορινίων, από τα οποία τα 600 φιορίνια θα αποτελούσαν τον ενιαύσιο μισθό του. Ο Πόποβιτς απέστειλε τη σχετική διοικητική απόφαση στις κοινότητες, προτείνοντας για το αξίωμα αυτό ένα από τα παρακάτω ονόματα: του Δημήτριου Δάρβαρη, του Ιωάννη Αποστόλοβιτς, δασκάλου του σχολείου του Miskolc³⁶, και του Δημήτριου Χρυσανθόπουλου. Ωστόσο, ο διορισμός έλληνα επιθεωρητή παρέμεινε ένα απλό σχέδιο, τουλάχιστον έως τις αρχές του 18ου αιώνα, εξαιτίας της απροθυμίας κυρίως της «ελληνικής και μακεδονοβλαχικής κοινότητας της Πέστης» και δευτερευόντως των υπολοίπων να στηρίξουν την προσπάθεια αυτή³⁷.

34. George Barany, «The Age of Royal Absolutism, 1790-1848», *A History of Hungary*, επιμ. Peter Sugar, Péter Hanák, Tibor Frank, Bloomington 1994, σ. 155.

35. Horváth, *ό.π.*, σ. 6.

36. Ο Ιωάννης Αποστόλοβιτς δίδαξε αρχικά στην ουγγρική πόλη Eger και κατόπιν στο Miskolc. Για την παρουσία του στα εκπαιδευτικά πράγματα της κοινότητας του Miskolc βλ. *εδώ*, σ. 113-114, 116-117, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

37. Füves, «A pesti görögök iskolai», *ό.π.*, σ. 104.

Τον Αύγουστο του 1804, ο Μιχαήλ Πίλτας, προεστώς της κομπανίας του Miskolc, σε επιστολή του προς τη διοίκηση της κοινότητας της Πέστης, επανήλθε στο θέμα του διορισμού έλληνα «Διρεκτόρου», αφήνοντας να εννοηθεί ότι υπήρχαν περιθώρια για την επίτευξη του στόχου. «Ἐν αὐτῷ ἡ βασιλικὴ εὐσπλαγχνία εἶναι φανερὰ ὅτι ἡ ἄγια μεγαλειότης ἐπιθυμεῖ τὴν τοῦ γένους ἡμῶν ἐπίδοσιν, καὶ διὰ τοῦτο προσετέθη εἰς τὸν ὀρισμὸν καὶ τοῦ, ἕως τότε νὰ εἶναι τὰ σχολεῖα τῶν γραικῶν ὑπὸ τὸν λατῖνον διοικητὴν ἕως ὅπου τὸ γένος νὰ ἐκλέξῃ ἄξιον ὑποκειμένον ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοῦ εἰς τοῦτο τὸ ἐπάγγελμα». Κατὰ τον Πίλτα, ο διορισμός έλληνα επιθεωρητῆ για την εποπτεία των ελληνικών σχολείων της Ουγγαρίας ήταν στις προθέσεις της κυβέρνησης της Βιέννης, αρκεί να γινόταν η κατάλληλη επιλογή ατόμου με τα αναγκαία για τη θέση αυτή προσόντα. Συνεπώς, την ευθύνη για την επίλυση του προβλήματος έφεραν οι ίδιοι οι κοινότητες, οι οποίες, όπως φαίνεται, κωλυσιεργούσαν και δεν είχαν καταλήξει σε από κοινού συμφωνία για το πρόσωπο. «Ἀκολουθῶς τῶρα ἀκόμι ἔχομεν καιρὸν διὰ νὰ φροντίσομεν κοινῶς διὰ τὸν μέλλοντα διοικητὴν τῶν σχολείων μας, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου τὴν ἀρετὴν καὶ ἀξιοσύνην ἡρηται ἀναγκαίως καὶ ἡ τῶν τέκνων μας εὐτυχία, καὶ εἶς τε καλὰ καὶ τίμια ἐπίδοσις» (βλ. εδῶ, Παράρτημα, σ. 127).

Εκτός από την ανώτερη εποπτεία που ασκούσαν από τις αρμόδιες για την εκπαίδευση αρχές στην Ουγγαρία, ο έλεγχος του σχολείου υλοποιούνταν κατ' αρχάς από τους επιτρόπους που μεριμνούσαν κυρίως για την οικονομική διαχείριση, αναλαμβάνοντας να συγκεντρώσουν τις εισφορές για το σχολικό ταμείο που προέρχονταν από εισφορές και δωρεές. Τα πρόσωπα αυτά διορίζονταν από την κοινότητα και σε αυτήν λογοδοτούσαν. Ο θεσμός επίσης του επιστάτη ήταν ιδιαίτερα σημαντικός στην ποιτική αξιολόγηση της διδασκαλίας. Σύμφωνα με το καταστατικό του 1801, οι επιστάτες «χρεωστοῦν νὰ ἀγρυπνοῦν ἐπάνω εἰς τοὺς Διδασκάλους, καὶ ἂν τελειῶνουν τὸ ἔργον τους, κατὰ τὸ ἀπαραίτητον χρέος των, πρὸς ἐπίδοσιν τῶν μαθητῶν τους, νὰ δίδουν τὴν εἴδησιν πρὸς τοὺς κυρίους διοικητὰς μας, διὰ νὰ ἐπαινῶνται, καὶ ἀνταμειβῶνται: καὶ ἂν τὸ ἀμελοῦν, νὰ ὄνειδίζωνται, καὶ διορθῶνωνται»³⁸.

Για την εύρυθμη όμως λειτουργία ενός σχολείου δεν αρκούσε μόνον η θέσπιση εσωτερικών κανόνων που διείπαν τη δομή και την οργάνωση της

38. Κατσιαρδῆ-Hering, «Ἀδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», ὅ.π., σ. 303.

εκπαίδευσης³⁹. Η επίλυση πρακτικών προβλημάτων, όπως ήταν η εξεύρεση κεφαλαίων για την αντιμετώπιση πάγιων λειτουργικών αναγκών της σχολικής εκπαίδευσης, αποτελούσε πρώτη προτεραιότητα της κοινότητας, που συνέδεε τη μελλοντική της «επιβίωση» με τη μόρφωση των μελών της. Κύριο μέλημά της ήταν η κανονική μισθοδοσία των δασκάλων, που καλυπτόταν εν μέρει από το ταμείο της Εκκλησίας⁴⁰. Η δαπάνη αυτή πρέπει να απορροφούσε σημαντικό μέρος των συνολικών εξόδων της κοινότητας, όπως συνάγεται από τα πρακτικά των «γενικών συνάξεων». Επίσης γνώριζε ότι η επιτυχία της εφαρμογής του αναλυτικού προγράμματος και γενικότερα η λειτουργία του σχολείου εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από την προσωπικότητα των ίδιων των δασκάλων. Για τον λόγο αυτό, η πρόσληψη ικανού διδακτικού προσωπικού συνιστούσε μια από τις κύριες μέριμνες της διοίκησης της κομπανίας.

Πριν από την ανάληψη των καθηκόντων τους, οι δάσκαλοι όφειλαν να υπογράψουν συμφωνητικό, όπου καθοριζόνταν το ύψος των αποδοχών τους και η διάρκεια της θητείας τους. Στη συμβατική υποχρέωση της κοινότητας περιλαμβανόταν και η παραχώρηση δωρεάν κατοικίας με θέρμανση⁴¹. Με βάση τις ικανότητες, τα προσόντα και τη φήμη του δασκάλου διαμορφωνόταν ο ετήσιος μισθός του⁴². Στα 1807 η κοινότητα εξέλεξε για δασκάλους του σχολείου τους Ιωάννη Αποστόλοβιτς, Ναούμ Γκίκα και Κωνσταντίνο Σπυριδώνος με ετήσιους μισθούς 900, 700 και 500 φιορίνια αντίστοιχα.

Το ύψος του μισθού συνιστά και έναν άμεσο τρόπο για να εκτιμήσει κανείς τη θέση που έδινε η κοινωνία της εποχής στον εκπαιδευτικό⁴³. Ο

39. Από τη μέχρι τώρα έρευνα προκύπτει ότι η κομπανία-κοινότητα δεν είχε συντάξει καταστατικό για την οργάνωση του ελληνικού σχολείου. Περιορίστηκε μόνον στη θέσπιση κανόνων και τη λήψη αποφάσεων με τις οποίες ρυθμιζόνταν, σε γενικές γραμμές, θέματα εσωτερικής λειτουργίας, όπως καθήκοντα και υποχρεώσεις δασκάλων και μαθητών.

40. B-A-Z. m.Lt. Nr Fond: IX-3. *Προτόκολον της κοινότητος Μησκολτζίου Πραγματευτών από 1798*. Ιανουάριον 9, σ. 76.

41. Στην πραγματικότητα, η θέρμανση καλυπτόταν από τους μαθητές, που υποχρεώνονταν να δίνουν καυσόξυλα στον δάσκαλο για τις ανάγκες του χειμώνα, βλ. N. Danova – V. Todorov, *ό.π.*, σ. 179.

42. Στην κοινότητα της Τεργέστης, ο μισθός του δασκάλου κυμαινόταν μεταξύ 250 και 2.300 φιορινίων ως το 1811 και από 110 έως 1.200 φιορίνια Αυγούστου μετά το 1811, ανάλογα με τα προσόντα και τη θέση του στο κοινοτικό σχολείο, βλ. Κατσιαροδής-Hering, *Η ελληνική παρούκιά*, *ό.π.*, σ. 269.

43. Άλκης Αγγέλου, *Των Φώτων Β΄. Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα 1999, σ. 429.

Αποστόλοβιτς (1746-1811)⁴⁴, με καταγωγή από το Μεσολόγγι και σπουδές στη Σμύρνη, δίδαξε τα τελευταία τριάντα χρόνια της ζωής του στο σχολείο του Miskolc (1782-1811). Στις 29 Δεκεμβρίου 1808, η κοινότητα, αναγνωρίζοντας τη μακρόχρονη προσφορά του στα εκπαιδευτικά πράγματα και εκφράζοντας την εμπιστοσύνη και την εκτίμησή της προς το πρόσωπό του⁴⁵, τον προβίβασε σε «πρωτεύοντα διδάσκαλο» και του κατέβαλε 1.000 φιορίνια ως ενιαύσιο μισθό⁴⁶. Λίγα χρόνια αργότερα, οι ίδιες αποδοχές ορίστηκαν για θέση δασκάλου στο σχολείο, βάσει σχετικής προκήρυξης που δημοσιεύθηκε το 1812 στον *Λόγιο Ερμή*⁴⁷.

Για την κοινότητα, η εξασφάλιση πόρων για τους μισθούς των δασκάλων αποτελούσε σταθερή υποχρέωση, καθώς συνδεόταν με την απρόσκοπτη μόρφωση των μελών της. Απέναντι μάλιστα στο ενδεχόμενο διακοπής της λειτουργίας του σχολείου, λόγω οικονομικών προβλημάτων, η διοίκηση προχωρούσε ενίοτε στη λήψη πρόσθετων μέτρων για την κάλυψη των μισθολογικών της δαπανών. Τον Νοέμβριο του 1785 συνεκλήθησαν τα μέλη της αδελφότητας με σκοπό τη συγκέντρωση του αναγκαίου κεφαλαίου για την πληρωμή του δασκάλου. Η μη κανονική καταβολή των αποδοχών του ενείχε τον κίνδυνο να τον οδηγήσει σε παραίτηση και να «μείνουν τὰ τέκνα τῆς κομπανίας ἀπαίδευτα». Η καταστρατήγηση, από μερικούς γονείς, προγενέστερης ομόφωνης απόφασης των μελών για αυτοπροαίρετη καταβολή ετήσιας εισφοράς ύψους 4 φιορινίων, προκειμένου να πληρώνεται κανονικά ο δάσκαλος, ανάγκασε τη δωδεκάδα της κομπανίας να επιβάλει υψηλότερα δίδακτρα στους παραβάτες γονείς, τα οποία ανέρχονταν στα 6 φιορίνια⁴⁸.

Η πληρωμή των διδασκτρων ή η εξαίρεση από την εν λόγω υποχρέωση, καθώς και το ύψος αυτών εξαρτιόνταν από την οικονομική κατάσταση

44. Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*, τ. Α', 1801-1818, Αθήνα 1997, αριθμός 1811.43.

45. Λίγο μετά τον θάνατο του Αποστόλοβιτς, ο Ferenc Nagy, καθηγητής της φιλοσοφίας στο Sárospatak, συνέθεσε μια ελεγεία για την απώλεια του δασκάλου του εξυμνώντας τις ηθικές και πνευματικές του αρετές αλλά και την προσφορά του στην εκπαίδευση των παροίκων του Miskolc, βλ. Ödön Füves, «Todesgedicht über Ioannes Aitolos», *Μακεδονικά*, 8 (1968), σ. 405-407.

46. B-A-Z. m.Lt. Nr Fond: IX-3, *Πρωτόκολον της κοινότητος Μησκολτζίου Πραγματευτών από 1798. Ιανουαρίου 9*, σ. 108.

47. *Ερμής ο Λόγιος*, τ. Β' (1812), Αθήνα 1989, σ. 159.

48. B-A-Z. m.Lt. A. Miskolci Görögkeleti Egyházközség iratai. Vegyes iratok 1721-1944. Doboz 2: *Το Βιβλίο των Πρακτικών της Κοινότητος (1737-1796)*, σ. 196.

των μελών και το φύλο των μαθητών. Χωρίς δίδακτρα γίνονταν δεκτοί οι φτωχοί μαθητές. Για τα υπόλοιπα παιδιά, «έντόπια» και «ξένα»⁴⁹, οι γονείς όφειλαν να πληρώνουν τη δεκαετία του 1790 για τα μεν αγόρια 6 φιορίνια, για τα δε κορίτσια 4 φιορίνια. Στην περίπτωση μάλιστα που οι γονείς των «ξένων» μαθητών και μαθητριών αμελούσαν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις απέναντι στην κοινότητα, τότε επιβαρύνονταν ετησίως με 10 και 8 φιορίνια αντίστοιχα⁵⁰.

Πέραν των τακτικών ή μη εισφορών των μελών, σημαντική πηγή εσόδων για το σχολείο αποτελούσαν οι δωρεές και τα κληροδοτήματα. Μέλη της κοινότητας καθώς και ομογενείς από τη Βιέννη και από πόλεις της Ουγγαρίας (Πέστη, Szent-Peter) και της Πολωνίας (Κρακοβία, Πόζναν, Kempen/Κερνο), συνέδραμαν στην υπόθεση της παιδείας, διαθέτοντας χρηματικά κεφάλαια σε μετρητά (νάχτι) ή ομολογίες που απέφεραν ετήσιους τόκους. Η πρώτη σημαντική δωρεά προς το σχολείο της κοινότητας ήταν του Κωνσταντίνου Δημήσκι, το 1786, και ανερχόταν στα 2.000 φιορίνια. Τον επόμενο χρόνο, δεκαπέντε «τίμιοι Πραγματευταί από τήν λεχίαν» προσέφεραν ως «φουντάτζιον» του σχολείου το συνολικό ποσό των 322 φιορινίων και 10 Kreuzer⁵¹. Στα 1796 ο Αθανάσιος Τούππου από τη Βαρσοβία κληροδότησε 10.000 φιορίνια, ποσό καθόλου ευκαταφρόνητο, αν αναλογιστεί κανείς ότι η οικοδόμηση της Αγίας Τριάδος κόστισε στην κοινότητα 23.500 φιορίνια⁵².

Η χειρονομία της δωρεάς μέρους της ατομικής περιουσίας διευρύνεται γεωγραφικά, αποκτώντας μια υπερτοπική σημειολογική διάσταση. Ως συμβολική επισφράγιση και επαναβεβαίωση των εμπορικών τους σχέσεων με τους Έλληνες του Miskolc, οι πάροικοι της Πολωνίας εξέφρασαν έμπρακτα τη φιλαλληλία τους. Τα εμπορικά τους συμφέροντα, που, σημειωτέον, επεκτείνονταν σε επαρχίες του ουγγρικού βασιλείου και ενισχύονταν μέσα από τις γαμήλιες στρατηγικές⁵³, επέβαλλαν τη συμμετοχή

49. Στο σχολείο της ελληνικής κοινότητας της Τεργέστης γίνονταν, χωρίς δίδακτρα, δεκτοί καθολικοί μαθητές, που επιθυμούσαν να διδαχθούν την ελληνική γλώσσα. Βλ. Κατσαορδή-Hering, *Η ελληνική παροικία*, ό.π., σ. 258.

50. B-A-Z. m.Lt. A. Miskolci Görögkeleti Egyházközsék iratai. Vegyes iratok 1721-1944. Doboz 2: *Το Βιβλίο των Πρακτικών της Κοινότητας*, σ. 196.

51. Στο ίδιο, Φυλλάδα με ονόματα συνδρομητών του σχολείου 1786-1840.

52. Dobrossy, «A miskolci templom», ό.π., σ. 22.

53. István Dobrossy, «Family and Economic Relations among the Greek Merchants of Miskolc in the Carpathian-Basin», *Ethnographica et Folkloristica Carpathica*, 5-6 (1988), σ. 207-211.

τους στο προνοιακό δίκτυο της κοινότητας του Miskolc. Συνεπώς, η ενδυνάμωση της συνοχής και των δεσμών αλληλεγγύης μεταξύ των παροικιακών πυρήνων, εντός και εκτός της Μοναρχίας, δεν ήταν σίγουρα ανεξάρτητη από τη λειτουργία του εμπορικού κυκλώματος της ελληνοβλαχικής διασποράς, που εξακτιωνόταν στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη.

Η χρηματική δωρεά προοριζόταν και για τη χρηματοδότηση χορήγησης υποτροφιών σε παιδιά των ομοεθνών της παροικίας. Στα 1807 η Αικατερίνη, σύζυγος του Αναστασίου Μάχα από την Πέστη, κληροδότησε στην κοινότητα 6.000 φιορίνια, με την προϋπόθεση να επενδυθούν σε ομολογίες και να διατεθούν οι τόκοι για τα δίδακτρα, την ενδυμασία και τη διατροφή δύο παιδιών βλάχικης καταγωγής⁵⁴.

Οι εισφορές και οι αγαθοεργίες μελών της κοινότητας καθώς και ομογενών αποτέλεσαν τη βάση για την υλοποίηση της παιδαγωγικής πολιτικής της κοινότητας στο πλαίσιο του σχολικού μηχανισμού. Η κατάρτιση ενός σχεδίου οργάνωσης της σχολικής εκπαίδευσης, στα 1785, αν και περιορίστηκε στη διατύπωση γενικών οδηγιών και κατευθύνσεων αναφορικά με τα καθήκοντα του δασκάλου, συνιστούσε ωστόσο προϊόν συνολικής διαδικασίας ιδεολογικής εγχάραξης και προσπάθεια οργάνωσης θεσμοθετημένης παιδείας.

Τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του, το σχολείο δεν πρέπει να είχε οργανωμένη μορφή. Στην αρχή τα παιδιά των παροίκων παρακολουθούσαν τα μαθήματα χωρισμένα σε τάξεις, ενώ ένας μόνον δάσκαλος παρέδιδε συγχρόνως μαθήματα διαφορετικού γνωστικού αντικείμενου. Την πρακτική αδυναμία του να παραδίδει και γραμματικά και κοινά μαθήματα επικαλέστηκε ο δάσκαλος του ελληνοβλαχικού σχολείου στο Miskolc, Ιωάννης Αποστόλοβιτς, προκειμένου να δικαιολογήσει τη μειωμένη του απόδοση στην άσκηση των καθηκόντων του. Στις 21 Φεβρουαρίου 1788 συνεκλήθη η αδελφότητα, αφενός για να εξετάσει τις κατηγορίες που του εξακόντιζαν γονείς μαθητών και αφετέρου για να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση του δυσμενούς κλίματος που είχε δημιουργηθεί. Σύμφωνα με τους επικριτές του, ο Αποστόλοβιτς δεν είχε επιδείξει συνεπή στάση στα καθήκοντά του, δηλαδή στην κατήχηση των μαθητών και την τήρηση της ευταξίας. Ως αποτέλεσμα αυτού, τα παιδιά δεν σημείωναν πρόοδο, γεγονός που υπονόμει το μέλλον της κοινότητας.

54. B-A-Z. m.Lt. A. Miskolci Görögkeleti Egyházközség iratai. Vegyes iratok 1721-1944. Doboz 6: Καθημερινόν, 1795-1817, No 10.

Απέναντι στις μομφές αυτές, ο «κατηγορούμενος» αντέταξε τις πραγματικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε λόγω του εκπαιδευτικού βάρους που είχε επωμιστεί. Το επιχείρημα αυτό επηρέασε την τελική απόφαση των κοινοτικών αρχών, οι οποίες όχι μόνον δεν τον απομάκρυναν από τη θέση του αλλά ανανέωσαν τη συνεργασία τους μαζί του, εκφράζοντας παράλληλα την πρόθεση να προσλάβουν έναν δεύτερο δάσκαλο, που θα αναλάμβανε τη διδασκαλία των κοινών γραμμάτων⁵⁵. Από τότε έμελλε να παρέλθουν δεκατρία περίπου χρόνια, έως ότου η αδελφότητα ρυθμίσει κανονιστικά το εν λόγω ζήτημα, προχωρώντας στην καταστατική κατοχύρωση του αριθμού των διδασκόντων. Σύμφωνα με το καταστατικό του 1801, στο σχολείο έπρεπε να απασχολούνται δύο εκπαιδευτικοί: ο ένας να παραδίδει μαθήματα του κοινού σχολείου και ο άλλος του ελληνικού⁵⁶.

Στο πρόγραμμα του «κοινού» σχολείου, που αποτελούσε την κατώτερη βαθμίδα σπουδών των παιδιών, περιλαμβανόταν η διδασκαλία των κοινών γραμμάτων, που άρχιζε με τα πινακίδια και συνέχιζε με τον συλλαβισμό, την ανάγνωση και την κατήχηση. Στην πορεία, οι μικροί μαθητές μάθαιναν καλλιγραφία και αριθμητική, που συνιστούσαν αναγκαία εφόδια για το επάγγελμα του εμπόρου και του γραμματικού στους εμπορικούς οίκους⁵⁷.

Από τα ελληνικά βιβλία και τα χειρόγραφα που φυλάσσονται σήμερα στο Nyiregyhaza της Ουγγαρίας, ένα μεγάλο μέρος προέρχεται από το Miskolc και ανήκε κάποτε στη βιβλιοθήκη της κομπανίας ή ισχυρών εκπροσώπων της. Περίπου τα μισά είναι ψαλτήρια, μηναία και διάφορα εκκλησιαστικού περιεχομένου βιβλία⁵⁸, που χρησιμοποιούνταν στην εκκλησιαστική λειτουργία και πιθανόν και στη διδασκαλία στο κοινό σχολείο⁵⁹.

Στο «έλληνικόν» σχολείο γινόταν παράδοση ενός ευρύτερου κύκλου μαθημάτων που περιλάμβανε τα «γραμματικά», με έμφαση στην αρχαία ελληνική γλώσσα και γραμματεία, ενώ πολύ γρήγορα εντάχθηκαν στο πρόγραμμα διδασκαλίας η γερμανική, η λατινική και ουγγρική γλώσσα, καθώς και εγκύκλια μαθήματα, όπως φυσική, μαθηματικά, φιλοσοφία, ιστορία και η γεωγραφία. Τα μαθήματα παραδίδονταν σε πνεύμα διαπο-

55. Στο ίδιο, doboz 2: *Το Βιβλίο των Πρακτικών της Κοινότητας (1737-1796)*, σ. 149.

56. Κατσιαρδή-Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», ό.π., σ. 302-303.

57. B-A-Z. m.Lt. A. Miskolci Görögkeleti Egyházközség iratai. Vegyes iratok 1721-1944. Dobož 2: *Το Βιβλίο των Πρακτικών της Κοινότητας*, σ. 194-195.

58. Κατσιαρδή-Hering, ό.π., σ. 263.

59. *Το Βιβλίο των Πρακτικών της Κοινότητας (1737-1796)*, ό.π., σ. 195.

τισμένο από τις ιδέες του γερμανικού διαφωτισμού, αν κρίνει κανείς από τα χειρόγραφα εγχειρίδια και τα βιβλία που χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη των διδακτικών αναγκών⁶⁰.

Η εισαγωγή επιστημονικών και γενικών μαθημάτων αλλά και ξένων γλωσσών είναι χαρακτηριστικό των νεωτερικών σχολείων. Η διδασκαλία μάλιστα γλωσσών του κοινωνικού περίγυρου στα ελληνικά σχολεία της διασποράς ήταν σχεδόν επιβεβλημένη⁶¹. Στις αρχές του 19ου αιώνα, στο πρόγραμμα του κοινοτικού σχολείου του Miskolc περιλαμβανόταν η διδασκαλία της γερμανικής, της ουγγρικής και της λατινικής γλώσσας. Πριν από την απόκτηση σχολικού κτηρίου (1805), εύπορα μέλη της κοινότητας αναγκάζονταν να στέλνουν τα παιδιά τους σε καθολικά σχολεία, όπου διδάσκονταν τη γερμανική γλώσσα, απαραίτητη για την επαγγελματική τους σταδιοδρομία και την κοινωνική τους κινητικότητα⁶². Εκτός από τα ουγγρικά που εδραιώθηκαν ως καθομιλουμένη γλώσσα σε εκτεταμένες περιοχές του ουγγρικού βασιλείου, στο πρόγραμμα διδασκαλίας εισήχθησαν και τα λατινικά, που επιλέχθηκαν ως γλώσσα της ουγγρικής γραφειοκρατίας και του υψηλού κύρους. Ήδη από το 1777, με το μεταρρυθμι-

60. N. Danova – V. Todorov, *ό.π.*, σ. 173.

61. Η ιταλική και η γερμανική γλώσσα διδάσκονταν στο κοινοτικό σχολείο της Τεργέστης, ενώ τη γερμανική μάθαιναν οι μαθητές στα ελληνικά σχολεία της Βιέννης και της Πέστης. Επίσης, στο πρόγραμμα σπουδών του σχολείου του Βρασον προβλεπόταν η διδασκαλία της γερμανικής, της ρουμανικής, της ουγγρικής και της γαλλικής γλώσσας. Βλ. Füves, «A pesti görögök iskolai», *ό.π.*, σ. 104· C. Papacostea-Danielopolu, «Η οργάνωση και η πνευματική ζωή της ελληνικής κομπανίας του Μπρασόβ (τέλη του 18ου και πρώτο μισό του 19ου αι.)», μετάφρ. Κ. Κ. Χατζόπουλου – Απ. Πατελάκη, *Βαλκανική Βιβλιογραφία*, VII (1978), σ. 241-285· Κατσιαρδή-Hering, *Η ελληνική παροικία*, *ό.π.*, σ. 295.

62. Παρόμοια εικόνα παρατηρεί κανείς και στο ορθόδοξο σχολείο του Σεμλίνου, όπου η γερμανική γλώσσα δεν συμπεριλήφθηκε στο πρόγραμμα διδασκαλίας των μαθημάτων. Για τον λόγο αυτό, ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα, παιδιά ορθόδοξων οικογενειών παρακολουθούσαν μαθήματα στο σχολείο των καθολικών, όπου διδάσκονταν μεταξύ άλλων τα γερμανικά. Βλ. Ιωάννης Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος-19ος αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 128. Η κατάσταση αυτή δεν φαίνεται να άλλαξε ιδιαίτερα μετά την ίδρυση του ελληνικού σχολείου της πόλης, όπως προκύπτει από την έκκληση του δασκάλου του, Ευφρόνιου Ραφαήλ Πόποβιτς, προς τους γονείς να μην στέλνουν τα παιδιά τους σε γερμανικά σχολεία. Τους καλούσε μάλιστα να τα επαναφέρουν στο Ελληνομουσείο, όπως λεγόταν το ελληνικό σχολείο, με την υπόσχεση ότι θα διδασκόταν σε αυτό και η γερμανική γλώσσα. Βλ. Ιωάννης Παπαδριανός, *Ένας μεγάλος Κοζάνιτης απόδημος: Ευφρόνιος Ραφαήλ Παπαγιαννούσης-Πόποβιτς*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 29-30.

στικό πρόγραμμα στην εκπαίδευση (*Ratio educationis*), η θέση τους είχε ενισχυθεί γενικά στην εκπαίδευση της Ουγγαρίας⁶³. Στα 1809, η κομπανία προσέλαβε τον Εμμανουήλ Σαιτίνσκι, ο οποίος δίδαξε γερμανικά και λατινικά από το 1810 έως το 1813. Τον Σαιτίνσκι διαδέχθηκε ο καθολικός Νικολάι Όπαλιτς, που εξαιτίας του θρησκευματός του προκάλεσε δυσανεμία στο εσωτερικό της κοινότητας⁶⁴.

Στο επίκεντρο του εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος της κοινότητας τέθηκε εξ αρχής η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και στα δύο σχολεία της, στο «κοινόν» και το «έλληνικόν». Η ελληνική γλώσσα, που στα Βαλκάνια κυριαρχούσε ως γλώσσα της εμπορικής επικοινωνίας, της ανώτερης παιδείας και της Εκκλησίας⁶⁵, αν και δεν αποτελούσε την κοινωνικά ανώτερη γλώσσα στο πολύγλωσσο κεντροευρωπαϊκό περιβάλλον της Μοναρχίας, εν τούτοις εθεωρείτο κυρίαρχη στην εκπαίδευση της διασποράς κατά τον 18ο αιώνα. Τη σημασία της ως παράγοντα διατήρησης και ενίσχυσης της γλωσσικής και πολιτισμικής ταυτότητας των παροίκων στο Miskolc υπογράμμισε ο Ιωάννης Ιακουμής, ισχυρό μέλος της κοινότητας, σε επιστολή του προς αυτήν, τον Φεβρουάριο του 1805⁶⁶. Συγκεκριμένα, πίστευε ότι με τη συστηματική καλλιέργεια της απλοελληνικής⁶⁷ αλλά και την παράλληλη εκμάθηση των κοινωνικών γλωσσών, το σχολείο θα επιτελούσε τη βασική αποστολή του: να προστατεύσει τους νέους από τον κίνδυνο της πολιτισμικής τους αφομοίωσης από το καθολικό περιβάλλον και παράλληλα να τους εφοδιάσει με τις απαραίτητες γλωσσικές γνώσεις για επαγγελματική καταξίωση και κοινωνική άνοδο στο πολυεθνικό περιβάλλον της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας.

Το φαινόμενο της πολυγλωσσίας στη διασπορά αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όταν κανείς το εξετάζει σε συνάρτηση με τον γλωσσικό προ-

63. R. J. W. Evans, «Language and State Building: The Case of the Habsburg Monarchy», *Austrian History Yearbook*, 35 (2004), σ. 8-9.

64. Papp, *ό.π.*, σ. 779.

65. Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανυήλ Μοσχολίτη*, Ιωάννινα 1988, σ. 48.

66. B-A-Z. m.Lt. A. Miskolci Görögkeleti Egyházközség iratai. Vegyes iratok 1721-1944. 23 II 1805, HTD 6, 2 Fach, Fasc. 1805.

67. Για την ανάγκη συστηματικής διδασκαλίας της απλοελληνικής γλώσσας στα σχολεία της ελληνικής διασποράς βλ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «Χριστόφορος Φιλητάς. Σκέψεις για τη διδασκαλία της γλώσσας», *Μνήμων*, 12 (1989), σ. 9-42· η ίδια, «Εκπαίδευση στη Διασπορά. Προς μια παιδεία ελληνική ή προς "θεραπεία" της πολυγλωσσίας», στο: *Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1995, σ. 153-177.

σανατολισμό των Βλάχων της νότιας Βαλκανικής, που μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν σε πόλεις της κεντρικής Ευρώπης. Η επαφή τους με πληθυσμούς που μιλούσαν γλώσσα συγγενή με τη δική τους, όπως ήταν η ρουμανική, επηρέασε τη στάση τους απέναντι στην επίσημη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας⁶⁸. Ο κίνδυνος της ανάπτυξη μιας βλαχορουμανικής συνείδησης στους κόλπους των Μακεδονοβλάχων στις ελληνικές παροικίες της Ουγγαρίας ήταν ιδιαίτερα ορατός, αφού η σχέση τους με Ρουμάνους της Βλαχίας και της Τρανσυλβανίας καθιστούσε ολοένα και πιο αισθητή τη γλωσσική τους συγγένεια. Με δεδομένη μάλιστα την προσπάθεια εκπροσώπων της βλαχικής διανόησης, στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου αιώνα, να σχηματίσουν γραπτό αλφάβητο και γραμματική στην ομιλούμενη, έως τότε, γλώσσα τους⁶⁹, στα εδάφη της Μοναρχίας, το βλάχικο στοιχείο κλήθηκε πολύ νωρίς να επιλέξει «ανάμεσα στην ελληνογράμματη παράδοσή του και στο κατά κύριο λόγο λατινογράμματο εθνικό κίνημα των Ρουμάνων της Τρανσυλβανίας»⁷⁰.

Σε αντίθεση με τη μερίδα των Βλάχων της ελληνικής και μακεδονοβλαχικής κοινότητας της Πέστης, που κινητοποιήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα εναντίον της ελληνικής γλώσσας ως μοναδικής γλώσσας διδασκαλίας στο *Schola Graeco-Valachica* και τάχθηκε υπέρ της παράλληλης χρήσης της ρουμανικής γλώσσας στην κοινοτική εκπαίδευση⁷¹, οι περισσότεροι ομοεθνείς τους στο Miskolc⁷² δεν έπαυσαν να θεωρούν την ελληνική επί-

68. Gunnar Hering, «Der Konflikt zwischen Griechen und Walachen in der Pester orthodoxen Gemeinde», *Dimensionen griechischer Literatur und Geschichte. Festschrift für Pavlos Tzermias zum 65. Geburtstag*, επιμ. Gunnar Hering, Φραγκφούρτη κ.ά., 1993, σ. 154-155.

69. Για τις προσπάθειες κωδικοποίησης της αρωμουνικής γλώσσας βλ. Agathoklis Azelis, «Versuche zur Verschriftlichung des Aromunischen um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert», *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, 10 (1995), σ. 73-83. Βλ. επίσης Κατσαϊροδή, «Εκπαίδευση στη Διασπορά», ό.π., σ. 173.

70. Μαρία Στασινοπούλου, «Βαλκανική πολυγλωσσία στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων τον 18ο και 19ο αιώνα. Ένα γοητευτικό φαινόμενο και οι δυσκολίες των εθνικών ιστοριογραφιών», *Τετράδια Εργασίας ΙΝΕ/ΕΙΕ*, 28 (2005), σ. 23-24. Για τη γλωσσική και εθνοτική διαφοροποίηση μεταξύ Βλάχων και Ελλήνων στα εδάφη της Μοναρχίας βλ. επίσης Βάσω Σειρηνίδου, «Βαλκάνιοι έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία (18ος-μέσα 19ου αιώνα). Εθνοτικές ταυτότητες και ερμηνευτικές αμυχανίες», στο *ίδιο*, σ. 53-82.

71. Füves, «A pesti görögök iskolai», ό.π., σ. 101.

72. Ο εντοπισμός ονομάτων μοσχοπολιτών εμπόρων από το Miskolc, όπως του Γ. Κοσμίτσκι και μελών της οικογένειας Πεσχάρου, στον κατάλογο των συνδρομητών στο

σημη και κυρίαρχη γλώσσα στη σχολική τους εκπαίδευση. Πολύ γρήγορα έγινε κατανοητό ότι μόνον ή κυρίως με τη διδασκαλία των απλών ελληνικών θα μπορούσαν να προχωρήσουν στα σωστά στάδια της ελληνικής γλωσσικής μόρφωσης. Ο προσανατολισμός άλλωστε των περισσότερων μελών της κοινότητας προς το επάγγελμα του εμπόρου καθόρισε εν πολλοίς τη γλωσσική παιδεία που θα λάμβαναν οι μαθητές όχι μόνον στο Miskolc αλλά και στις άλλες εστίες του παροικιακού ελληνισμού⁷³.

Στο πλαίσιο της διαδικασίας που οδηγούσε στην επεξεργασία, τη νομιμοποίηση και την επιβολή μιας επίσημης γλώσσας, η κοινότητα αποφάσισε, τον Ιούνιο του 1785, να εμπεδώσει τη θέση της απλής ελληνικής στη διδασκαλία. Αναγνωρίζοντας τη χαμηλή πρόοδο που είχαν σημειώσει οι μαθητές στην εκμάθηση της γλώσσας, απαγόρευσε τη χρήση της βλάχικης στα μαθήματα. Ως υπεύθυνο για την υλοποίηση της απόφασής της όρισε τον δάσκαλο του σχολείου, ο οποίος δεν θα επέτρεπε στους μαθητές να ομιλούν άλλη γλώσσα πέραν της ελληνικής⁷⁴. Λίγα χρόνια αργότερα, η κοινότητα επανήλθε στο θέμα αυτό, προκειμένου να αντιμετωπίσει τυχόν αδυναμίες και προβλήματα από την εφαρμογή του μέτρου. Τον Φεβρουάριο του 1792, αποφασίσθηκε ότι «μέσα εις τὸ σχολεῖον ἄλλη γλῶσσα νὰ μὴν ὀμιληθῆ παρὰ ἡ ῥωμαϊκὴ ἀπλή, ἢ δὲ βλαχικὴ, μόνον διὰ ἐξήγησιν τῶν λέξεων καὶ λόγων διὰ νὰ συνηθίζουσιν νὰ ὀμιλήσουσιν σπαστρικὰ ῥωμαϊκὰ, καὶ ἂν οὗ ἔλθουσιν εἰς ἡλικίαν νὰ τοὺς δώσῃ [ὁ δάσκαλος] καὶ λέξεις ῥωμαϊκὰς νὰ τὰς ἐκτιθήσουσιν»⁷⁵.

Η βλάχικη, την οποίαν ομιλούσαν τα μέλη της κοινότητας στο οικογενειακό τους περιβάλλον, είχε καθιερωθεί, μαζί με την ελληνική, ως γλώσσα της Θείας Λειτουργίας, για να γίνονται κατανοητά τα λειτουργικά κείμενα στο γυναικείο εκκλησίασμα, το οποίο γνώριζε μόνον την αρωμουνική⁷⁶. Ωστόσο, η μητρική γλώσσα των παροίκων, αν και εξοβελίστηκε από τον σχολικό θεσμό, κρίθηκε απαραίτητη για τη μετάφραση ελληνικών

βιβλίου του Γ. Ρόζια «Εξετάσεις περί των Ρωμαίων» υποδηλώνει χωρίς αμφιβολία διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κοινότητας αναφορικά με ζητήματα εθνοτικής ταυτότητας και γλώσσας των Βλάχων. Η άποψη του Ρόζια περί ρωμαϊκής καταγωγής των Βλάχων και εγγραμματισμού της βλάχικης με βάση το λατινικό αλφάβητο βρήκε προφανώς ευήκοα ώτα στους κόλπους των Αρωμούνων του Miskolc. Βλ. Κωνσταντακόπουλου, *ό.π.*, σ. 42.

73. Κατσιαρδή, «Εκπαίδευση στη Διασπορά», *ό.π.*, σ. 169.

74. N. Danova – V. Todorov, *ό.π.*, σ. 178.

75. Το Βιβλίο των Πρακτικών της Κοινότητας (1737-1796), *ό.π.*, σ. 195.

76. Κατσιαρδή-Hering, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», *ό.π.*, σ. 299-300.

λέξεων και εννοιών, τις οποίες δυσκολεύονταν οι μικροί μαθητές να κατανοήσουν, έως ότου τουλάχιστον τα παιδιά κατακτήσουν πλήρως την πληροφοριακή λειτουργία της ελληνικής γλώσσας.

Η αναγνώριση της ελληνικής ως επικρατούσας γλώσσας στο πλαίσιο της διαπαιδαγώγησης των νέων δεν συντελέστηκε χωρίς αντιδράσεις και προσκόμματα. Η πρακτική των κοινοτικών αρχών να υπενθυμίζουν στα μέλη της κομπανίας του Miskolc τη σημασία της απλής ελληνικής στη διδασκαλία μαρτυρεί τις βαθύτερες προθέσεις της ηγετικής ομάδας: να μυήσει τη μεγάλη μερίδα των βλαχόφωνων στη γραπτή ελληνική και τον ελληνικό πολιτισμό και ταυτόχρονα να θέσει τέλος στην επιρροή που ασκούσαν ρουμανίζοντες Βλάχοι στους ομόγλωσσούς τους στην ουγγρική ενδοχώρα, με σημείο αναφοράς την εθνική τους ιδιαιτερότητα.

Εκτός όμως από το πρόγραμμα σπουδών, η κοινότητα φρόντισε να θεσπίσει και ένα πλέγμα αυστηρών ρυθμίσεων και ηθικών αρχών που διαπερνούσαν την καθημερινή ζωή των παιδιών στο σχολείο. Η χωροχρονική διάταξη του εμπειρικού κόσμου των μικρών μαθητών υπέκειτο σε μια κανονικότητα που περιόριζε ασφυκτικά τα περιθώρια κινήσεών τους. Η κοινότητα, διαμέσου του δασκάλου, έθετε όρια στις διαφορετικές δράσεις των μαθητών, ελέγχοντας απόλυτα το ημερήσιο πρόγραμμά τους, εντός και εκτός του σχολικού χώρου.

Τα μαθήματα, που διεξάγονταν μέσα σε ένα πνεύμα πειθαρχίας, διαρκούσαν τον χειμώνα από τις επτά η ώρα το πρωί –το καλοκαίρι από τις οκτώ– έως τις έντεκα και από τη μία το μεσημέρι έως τις πέντε, την ώρα δηλαδή του εσπερινού. Η ηθική όμως διαπαιδαγώγηση δεν εξαντλούνταν στο περιβάλλον του σχολείου· ο υποχρεωτικός καθημερινός εκκλησιασμός –υπό το άγρυπνο μάτι του δασκάλου, μέσα σε συνθήκες ευταξίας– και η συμμετοχή των μεγαλύτερων μαθητών στην εκκλησιαστική λειτουργία επιμήκυναν τον χρόνο της «σχολικής» ζωής, αφού η θρησκευτική πρακτική ήταν μάλλον υπόθεση του σχολείου παρά της οικογένειας.

Χώρος ελέγχου και ηθικής διάπλασης, το σχολείο ταυτιζόταν ουσιαστικά με τον δάσκαλο, αφού το παιδαγωγικό σύστημα της εποχής αναγνώριζε σε αυτόν κυρίαρχη θέση στον εκπαιδευτικό χώρο και όχι μόνον. Η ευθύνη του δηλαδή επεκτεινόταν και έξω από το σχολείο, στα διάφορα πεδία κοινωνικών εκδηλώσεων και επαφών των μαθητών. Ο ρόλος του ήταν ιδιαίτερα σημαντικός στη διαφύλαξη της εσωτερικής ειρήνης και στη χάραξη νοητών εξωτερικών συνόρων. Ο φόβος για ενδεχόμενες κοινωνικές συγκρούσεις και ένταση των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της κοινό-

τητας και της κυρίαρχης εθνικής ομάδας επέβαλλε στον δάσκαλο να έχει μια «πανοπτική» στάση, με σκοπό την εξασφάλιση της αρμονικής συνύπαρξης των παιδιών με τους ούγγρους συνομήλικούς τους. Στις αρχές του 19ου αιώνα, η κοινότητα όριζε να είναι ο δάσκαλος «εϋτακτος και όλους τους μαθητάς να τους κρατήσει εις εϋταξίαν, όπου ούτε εις τὴν ἐκκλησίαν μέσα, οὔτε ἔξω εις τὸ σοκάκι νὰ μὴν κάμνουν ἀταξίας, ἀλλὰ τὸ πολίτευμά των νὰ εἶναι τυπικὸν φρόνιμον, μὲ τὰ οὔγγρικὰ παιδιὰ νὰ μὴν παίζουν...»⁷⁷.

Η επιβαλλόμενη υπακοή ήταν απαραίτητη για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης και επιτυγχανόταν μέσα από την ηθική εξάσκηση και τη μάθηση του παιδιού, το οποίο αντιμετωπιζόταν ως δύναμη φορέας αταξίας. Βιβλία, όπως η «Παιδαγωγία» του Καλλονά, η «Χειραγωγία εις την Καλοκαγαθίαν» του Δημήτριου Δάρβαρη⁷⁸ ή η «Χρηστοθήθεια» του Αντώνιου Βυζάντιου, πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν από το διδακτικό προσωπικό του σχολείου ως εγχειρίδια για την επίτευξη των παιδαγωγικών στόχων⁷⁹. Διάφορα είδη πρακτικών εκδόσεων που περιείχαν κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς και οδηγίες για την ηθική διάπλαση των νέων προέβαλλαν τις αρετές –με κορυφαία την ευταξία– με τη μορφή καθηκόντων και χρεών⁸⁰. Αναφερόμενος στην «ευλαβητική υποταγή» του παιδιού, ο Γαβριήλ Καλλονάς συμβουλεύει στην «Παιδαγωγία» του ότι «πρέπει με μίαν ὥραν προτύτερα, κι ὅσον τὸ δυνατόν ὀγληγορώτερα να τὴν μανθάνη, ὅπουταν ἀρχίζη νὰ ἔχη (διὰ νὰ εἶπω ἔτσι) κάποιον κνέφας γνώσεως, κι ἀμυδρὰν αὐγὴν διακρίσεως, κι ἐκεῖνοι ὅπου ἔχουσι τὴν φροντίδα κι ἐπιστάσιαν τοῦ Παιδιοῦ πρέπει νὰ ἐπιμελοῦνται ὅσον δύνανται διὰ νὰ τὸ στερεώσωσιν εἰς

77. Το Βιβλίο των Πρακτικῶν της Κοινότητος (1737-1796), ὁ.π., σ. 194.

78. Για τις παιδαγωγικές και ηθικές αντιλήψεις του Δ. Δάρβαρη βλ. Γ. Καραφύλλης, «Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Δ. Δάρβαρη», *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1992, σ. 281-292· Α. Ταμπάκη, «Δημήτριος Δάρβαρης: Οι περί “ηθικής” απόψεις του», *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995, σ. 107-120.

79. Τα βιβλία αυτά περιλαμβάνονται στον κατάλογο των ελληνικών εντύπων και χειρογράφων που προέρχονται από το Miskolc και φυλάσσονται σήμερα στο Nyiregyhaza. Βλ. Varban Todorov, «Catalogue of Greek manuscripts and printed books (17th-19th century). The collection in Nyiregyhaza, Hungary. Contribution to the History of the Greek Diaspora», *Τετράδια Εργασίας ΙΝΕ/ΕΙΕ*, 22 (1999), σ. 121, 126, 174.

80. Έμη Βαϊκούση, «Χρηστοθήθειες και διαμόρφωση της συμπεριφοράς των νέων στην ελληνική κοινωνία (18ος-19ος αι.)», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: Ιστορικότητα της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας*, τ. Α', Αθήνα 1986, σ. 293.

τήν τοιαύτην διάθεσιν»⁸¹. Με λίγα λόγια, η ευπειθεία –συνέπεια της ηθικής και σωματικής εκγύμνασης του μαθητή– αποτελούσε ζητούμενο γύρω από το οποίο περιστράφηκε η κοινοτική εκπαίδευση.

Στο πλαίσιο της σχολικής εκπαίδευσης, ο ρόλος της πειθαρχικής τιμωρίας αποκτούσε ιδιαίτερη βαρύτητα. Στα 1792, η διοίκηση καθόρισε την πειθαρχική τιμωρία, ισόμορφη, κατά ένα μεγάλο μέρος, προς την ίδια την υποχρέωση. Μετά το πέρας των μαθημάτων στο σχολείο, οι μαθητές έπρεπε να «μὴν χασωμερήσουν εἰς τὸ σπῆτι καὶ ὅποῖος μαθητῆς καὶ μαθήτρια δὲν ἤθελε μάθη τὸ μάθημά του εἰς τὸ σπῆτι καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἤξεύρη νὰ τὸ εἶπη, νὰ παιδευθοῦν ὄχι ἄπονα, ἀλλὰ καθὼς τυχαίνῃ εἰς παιδιὰ μὲ ὀλίγον δαρμὸν, γωνάτισμα, καταφρονητικὰ παιδευτήρια κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Εὐρωπαϊῶν»⁸². Στο Ελληνομουσεῖο του Σεμλίνου, οι αμελείς και απειθαρχοί μαθητές τιμωρούνταν με διάφορες ποινές, που άρχιζαν από την απλή επίπληξη και έφθαναν έως τα κτυπήματα με τη βέργα, ενώ απαγορευόταν οι δάσκαλοι να χειροδικούν και να κακομεταχειρίζονται τους μαθητές⁸³.

Η εποπτεία όμως ασκούσαν και σε αυτούς που την ασκούσαν. Με γνώμονα την εξυπηρέτηση των εκπαιδευτικών στόχων, η πειθαρχική γενίκευση στον κόσμο των ενήλικων κωδικοποιούνταν στον χώρο του σχολείου στο επίπεδο των κοινοτικών οδηγιών προς τους δασκάλους. Μαζί με την «ἀπαρασάλευτον παράδοσιν τῶν μαθημάτων κατὰ τὴν Νόρμαν τὴν βασιλικήν», ο δάσκαλος όφειλε «μὲ τὴν πολιτείαν του νὰ μὴν φέρῃ σκάνδαλα, ἀλλὰ νὰ γίνῃ ἐκτύπωμα τῆς ἀρετῆς τόσον εἰς τοὺς μεγαλυτέροους, ὅσον καὶ εἰς τοὺς μαθητάς, ἀλλέως ἢ κοινότης νὰ ἔχη ἐξουσίαν κατὰ τὸ εὐλογοφανές νὰ τὸν παιδεύσῃ ὅτι ἢ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἐπάγγελμά του»⁸⁴.

Ρυθμιστικός υπήρξε ο ρόλος της κοινότητας και στο πεδίο των ενδυματολογικών προτιμήσεων του δασκάλου. Σε μια εποχή που η ενδυμασία συνιστούσε διακριτικό στοιχείο του ατόμου τόσο στην οθωμανοκρατούμενη ελληνική κοινωνία όσο και στη φεουδαλική Ευρώπη, η εγκατάλειψη της τουρκομερίτικης φορεσιάς αποτελούσε για τους έλληνες παρόικους στα κεντροευρωπαϊκά εδάφη της Μοναρχίας ένδειξη ενσωμάτωσης στην

81. Γαβριήλ Καλλονάς, *Παιδαγωγία περιέχουσα πάνν ωφελίμους νουθεσίας τε και οίον δη κανόνas περί του πως δεἰ ανατρέφεισθαι τα Παιδιά*, Βιέννη 1800, σ. 61.

82. *Το Βιβλίό των Πρακτικών της Κοινότητας (1737-1796)*, ό.π., σ. 194.

83. Παπαδριανός, *Οι Έλληνες πάροικοι*, ό.π., σ. 146.

84. *Το Βιβλίό των Πρακτικών της Κοινότητας (1737-1796)*, ό.π., σ. 178.

κυρίαρχη κουλτούρα της χώρας υποδοχής⁸⁵. Η λειτουργία του ενδύματος υπήρξε καθοριστική στις διαδικασίες ένταξής τους στο υφιστάμενο πολιτισμικό και κοινωνικό σύστημα⁸⁶. Αυτός, άλλωστε, ήταν και ο λόγος για τον οποίον η κοινότητα αντέδρασε το 1792 στην επιλογή του Κωνσταντίνου Σπυρίδωνος, δασκάλου του σχολείου, να ντύνεται με τον παραδοσιακό οθωμανικό τρόπο. Στο πλαίσιο των γενικών κανόνων που εξέδωσε αναφορικά με τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του δασκάλου, η δωδεκάδα αποφάσισε μεταξύ άλλων ο «Διδάσκαλος να πολιτευθῆ εὐσχυμόνως καὶ οὐγκρικά τζάβαλα, ὄχι τούρκικα, διὰ νὰ μὴν εἶναι ὀκάγδαλον τῆς τωρινῆς πατρίδος μας οὐγκαρίας καὶ ἄφ οὗ λάβῃ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ σχολείου, εὐθύς νὰ φθιάσῃ ἐντόπια τζάβελα καὶ τοῦτα τὰ πρῶτα τζάβαλα τοῦ τὰ καμὲι χάριν ἢ κοινότης»⁸⁷.

Η επιμονή των αρχών της κοινότητας να αντικαταστήσει ο Κωνσταντίνος Σπυρίδωνος την τουρκική ενδυμασία με την ουγγρική δεν ήταν σίγουρα τυχαία· συνδέεται με την ιδιότητά του ως παιδαγωγού, που όφειλε πάνω απ' όλα να αποτελεί πρότυπο και παράδειγμα προς μίμηση και να μην αποκλίνει από το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο. Μόνον έτσι θα μπορούσε να παρακινήσει τα παιδιά να πειθαρχούν στις δομές εξουσίας, να υπακούουν σε νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς στη χώρα υποδοχής και να σέβονται έναν συλλογικά νομιμοποιημένο τρόπο διαβίωσης. Με καταστατική διάταξη η κοινότητα επεχείρησε να ρυθμίσει οριστικά και αμετάκλητα το θέμα «τῆς φορεσίας τῶν ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ τέκνων τῆς κοινότητος». Με βάση το άρθρο 31 της «κόπιας τῆς εὐταξίας», τα μέλη υποχρεώνονταν να ντύνονται «μὲ σεμνήν καὶ ταπεινήν φορεσίαν, ἢ ὅποια ἀρμόζει εἰς ἕναν τίμιον πραγματευτὴν» και απαγορεύονταν «τὰ πολυτελῆ καὶ σκανδαλώδη φορέματα»⁸⁸.

85. Παναγιώτης Μουλλάς, «Ενας Μακεδόνας απόδημος στην κεντρική Ευρώπη. Η αυτοβιογραφία του Παναγιώτη Π. Ναούμ», *Εποχές*, 15 (1964), σ. 94· Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, *Ελληνικές επιχειρήσεις στην κεντρική Ευρώπη το β' μισό του 18ου αιώνα. Η οικογένεια Πόνδικα*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2002, σ. 258· Βάσω Σειρηνίδου, *Οι Έλληνες στη Βιέννη, 1780-1850*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2002, σ. 244.

86. Κωνσταντίνα Μπάδα, «Παιδικοί-νεανικοί ενδυματολογικοί κώδικες και το κοινωνικό-ιστορικό τους ισοδύναμο στην Ήπειρο», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: Ιστορικότητα της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας*, τ. Α', Αθήνα 1986, σ. 179.

87. Το Βιβλίο των Πρακτικών της Κοινότητας (1737-1796), ό.π., σ. 195.

88. Κατσιαρδή, «Αδελφότητα, Κομπανία, Κοινότητα», ό.π., σ. 299.

Συνοφίζοντας θα λέγαμε ότι οι κατάλληλες συνθήκες –πολιτικές, διοικητικές και οικονομικές– στην Αψβουργική Αυτοκρατορία επέτρεψαν στην εμπορική κομπανία του Miskolc να καλύψει, κατά τρόπο συστηματικό και οργανωμένο, τις μορφωτικές της ανάγκες στα τέλη του 18ου αιώνα. Με φανατική την προσήλωση στη διδασκαλία της απλής ελληνικής γλώσσας, το σχολείο εξόπλισε τους μικρούς μαθητές με τις στοιχειώδεις γνώσεις και στη συνέχεια τους εισήγαγε στον κόσμο της ελληνοπαιδείας. Το τι διδασκόταν και συνεπώς το τι θεωρούνταν χρήσιμο για τους μαθητές καθορίστηκε από την ηγετική ομάδα της κοινότητας και σε αναφορά πάντα με τους θεσμούς, τις παιδαγωγικές αξίες και τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής. Παράλληλα, το αδιάλειπτο ενδιαφέρον για διορισμό ικανών δασκάλων αντανakλούσε την αναγνώριση του κομβικού τους ρόλου στην υπόθεση της παιδείας των παροίκων. Το σχολείο, που αποτέλεσε κεντρικό μοχλό στην οργάνωση της εκπαιδευτικής ζωής της κοινότητας, αναδείχθηκε επίσης σε χώρο ηθικής διαπαιδαγώγησης και πειθαρχίας. Μέσα από ένα πλέγμα αυστηρών κανόνων και αρχών, καθόρισε τις υποχρεώσεις μαθητών και δασκάλων, κωδικοποιώντας τη μεταξύ τους σχέση και παγιώνοντας ένα σύστημα εποπτείας και ελέγχου της σχολικής καθημερινότητας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πηγή: B-A-Z. m.Lt. A. Miskolci Görögkeleti Egyházközség iratai. Vegyes iratok 1721-1944. HTD 6,2 / Fach 8VIII 1804.

Ἴσον τῆς γραφῆς πρὸς τοὺς πεστιανοὺς περὶ τοῦ Διρεκτόρου
Τὴν τιμιωτάτην καὶ ἀξιοπρεπεστάτην ὑμῶν ἀδελφικῆ ἀγάπῃ κατασπαζόμενοι προσαγορεύομεν.

Αἱ κοιναὶ ὑποθέσεις ἀδελφοί, καὶ μάλιστα εἰς τὴν κοινὴν τοῦ γένους εὐτυχίαν ἀποβλέπουσαι, χρειάζονται κοινὴν καὶ τὴν σκέψην καὶ εὐβουλίαν. ἐπειδὴ ἐκ τούτων κρέμεται ἡ εὐδοξία ἢ ἀδοξία τοῦ γένους, τὸ περὶ τῶν ἡμετέρων σχολείων καισαροβασιλικὸν ἐντίτεγμα εἶναι γνωστὸν καὶ τῇ ὑμετέρᾳ αὐτοῦ ἀδελφότητι, καθὼς καὶ τῇ ὑμετέρᾳ ἐνταῦθα, δι' οὗ δηλαδὴ τὰ ἡμέτερα σχολεῖα ὑποπίπτουσι τῇ τῶν λατίνων μεθόδῳ καὶ τῶ τῶν λατίνων διοικητῇ. ἐν αὐτῷ ἡ βασιλικὴ εὐσπλαγχνία εἶναι φανερὰ ὅτι ἡ ἀγία μεγαλειότης ἐπιθυμεῖ τὴν τοῦ γένους ἡμῶν ἐπίδοσιν, καὶ διὰ τοῦτο προσετέθη εἰς τὸν ὀρισμὸν καὶ τοῦ, ἕως τότε νὰ εἶναι τὰ σχολεῖα τῶν γραικῶν ὑπὸ τὸν λατῖνον διοικητὴν ἕως ὅπου τὸ γένος νὰ ἐκλέξῃ ἄξιον ὑποκείμενον ἀπὸ τὰς ἀγκάλας του εἰς τοῦτο τὸ ἐπάγγελμα. ἔπεται λοιπὸν φανερὰ ἀπὸ τοῦτο, ὅτι ἐὰν ὁ τοιοῦτος σήμερον ἤθελεν εὐρεθῆ, ὁ ἀγιώτατος ἡμῶν Ἄναξ θέλει τὸν ἐπικυρώσει ἡμεῖς τοῦτο οὕτω τὸ ἐννοοῦμεν καὶ οὕτω πρέπει νὰ ἐννοηθῆ. ἀκολούθως τώρα ἀκόμι ἔχομεν καιρὸν διὰ νὰ φροντίσομεν κοινῶς διὰ τὸν μέλλοντα διοικητὴν τῶν σχολείων μας, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἀρετὴν καὶ ἀξιότητα ἤρεται ἀναγκαίως καὶ ἡ τῶν τέκνων μας εὐτυχία, καὶ εἷς τε καλὰ καὶ τίμια ἐπίδοσις. ἀδελφοί! αἱ ἡμέτεραι κοινότητες εἶναι τοιαῦται εἰς ὅλην τὴν οὐγγαρίαν τὴν σήμερον, ὅπου ὅλοι αἱ ἐπίλοιποι ὁμογενῶν κοινότητες βλέπουν εἰς αὐτές, ὡς εἰς κέντρον, ὡς εἰς καθρέπτην. καὶ ἐπειδὴ οὕτως εἶναι, χρεωστούσιν αἱ ἡμέτεραι κοινότητες ἡνωμέναις δυνάμεσι, νὰ δεῖξωσιν ἐμπράκτως, πὼς καθὼς διαφέρουσι κατὰ τὸ μεγαλεῖον οὕτω καὶ κατὰ τὸ ζῆλον εἰς τὰ καλὰ, καὶ μάλιστα εἰς τοῦτο τὸ ἀναγκαῖον καὶ λίαν ὠφέλιμον ἔργον, πρέπει καὶ προσευχῆ συντονωτέρᾳ καὶ συμβουλῇ συνωτέρᾳ νὰ ἐρευνήσωμεν, καὶ νὰ εὐρωμεν τοιοῦτον ὑποκείμενον τὸ ὁποῖον θέλει εἶσθαι εἰς τιμὴν τοῦ γένους μας καὶ τῆς ἡμετέρας νεότητος προκοπὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν κρέμεται ἡ εὐτυχία τῶν πατέρων. καὶ βέβαια τὸ ἐδικὸν μας

παράδειγμα ὄχι μόνον αἱ ἐπίλοιποι κοινότητες τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν μὲ ὅλην τὴν προθυμίαν θέλουσιν γίνῃ τοιούτου λαμπροῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον συμπαραμενεῖ τῷ γένει ἡμῶν. καὶ ὅσῃν τιμὴν φέρει πᾶσιν ἡμῖν εἶναι φανερόν, καὶ ἂν ἡμεῖς τὸ σιωπῶμεν ἀξιώσάτω λοιπὸν ἡμεῖς ἢ ὑμετέρα ἀδελφότης μὲ πρῶτην πόσταν ἐφεξῆς ἡμῖν ἀποκρίσεώς του πληροφορούσα ἡμᾶς ὅτι φρονεῖ καθὼς καὶ ἡμεῖς, καὶ κρίνει τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ὁμογενοῦς διοικητοῦ, οὕτως ἀφεύκτως ἀναγκαῖον, εἰς τὴν μέλλουσαν στερέωσιν τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως καὶ τῶν σχολείων μας, καθὼς καὶ ἡμεῖς. καὶ ἡμεῖς ἀφιερώνοντες ἑαυτοὺς, τῇ ὑμετέρᾳ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ μένομεν. τῇ 8ῃ αὐγούστου τοῦ 1804

τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν ἀδελφότητος

ἀδελφοὶ ἀγαπητοὶ

Ὁ προεστὼς Μιχαὴλ πῖλτα

σὺν πᾶσι τοῖς λοιποῖς

τῇ τιμιωτάτῃ καὶ ἀξιοπρεπεστάτῃ τῶν ἐν πέστη μὴ ἠνωμένων ὀρθοδόξων ἀνατολικῶν ἀδελφότητῃ, λίαν ἡμῖν ἀγαπητοῖς συναδελφοῖς πανευδαιμόνως.

Εἰς τὴν πέστην.